

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Bálint Sándor:

Néprajz és népiskola

A néprajz tudománya a népleket, népéletet a maga organikus teljességében és összes vonatkozásaiban akarja megismerni. Nem elégedhetik meg tehát egyes kiragadott, még olyan érdekes részletekkel sem, folyton a nagy összefüggéseket, a jelenségek mögött rejtőzködő lényegyet kell szem előtt tartania.

Minden tudománynak kettős feladata van, az első: az igazságnak önzetlen megismerése; a másik: a megismert igazságnak célszerű alkalmazása a nemzet és az emberiség javára. Eredményt azonban csak kitartó munkával lehet elérni, amely az adatgyűjtéssel, megfigyeléssel kezdődik.

A néprajz fiatal tudomány, mérhetetlen gyakorlati jelentőségét csak legújában kezdik fölismerni. Ezért van aztán, hogy – bár eddig is sokat gyűjtöttek – az összes népi jelenségek megfigyelésétől és összeírásától még nagyon messze vagyunk. Ezt a munkát a céhbéli etnográfusok, néprajztudósok még a legnagyobb ügybuzgalommal sem tudnák elvégezni. Sajnos, kevesen vannak, nem tudnak mindenhova eljutni. Pedig nincsen két olyan magyar falu, amelynek néprajzi adatai megegyeznének egymással. És itt, ezen a téren várnak nagy és nemes föladatak a tanítóra, egyebek között a most készülõ magyar néprajzi szintézis továbbépítése is.

A tanítót hivatása az esztendő túlnyomó részében ugyanahhoz a helyhez köti, az ő alakját a nép megszokja, természetesnek találja, a maga valóságában nyilatkozik meg előtte. Nyilvánvaló tehát, hogy a tanító a maga körzetének népét sokkal közvetlenebbül, mélyebben, igazabban ismerheti meg, mint a véletlenül és rövid időre odavetődő etnográfus, aki iránt a bizalmatlanság nem olvad föl teljesen.

Sajnos, előadásunk elvi iránya miatt nem terjeszkedhetünk ki részletesebben arra a kérdésre, hogy mit és hogyan gyűjtsünk. A feladatok különben is jórésztünk előtt ismeretesek: tüzetesen és elfogulatlanul meg kell figyelniünk népünket családi életében, lakás- és táplálkozási viszonyaiban, foglalkozásában, munkájában és ünnepeiben, vallásosságában és művészi ösztöneiben, erényeiben és hibáiban. E megfigyelések a legváltozatosabb és leggazdagabb világot tárják fel, amelyből mi „műveltek” is sok bölcs okulást meríthetnénk. Tanultságunknál fogva sok érdekes ismerettel rendelkezünk, messze népekről olvasunk, de közvetlenül mellettünk egy hatalmas, igazán nemzetfönntartó rétegnek, a parasztságnak életét alig ismerjük. Pedig majdnem mindnyájan belőle sarjadztunk ki, a hozzátartozásnak és felelősségnek érzését sem igen ápoljuk magunkban. ...

Ma már elengedhetetlen pedagógiai követelmény, hogy a tanítónak ismernie kell tanítványainak környezetét, tudnia kell azokról a körülményekről, amelyek a növendéket jó vagy rossz irányba befolyásolják, esetleg meg is határozzák. Ez a megfontolás iktatta a jelenlegi tanítóképzői tananyag keretébe a szülőföld földrajzát. Intézményesen akarja az új tanítónemzedék figyelmét a szülőföld meghatározó erejére, döntő élményére ráirányítani. Világos tehát, hogy a tanítónak a gyermek szülőföldjét ismernie kell. De vajon csak a táj, illetőleg a tájnak emberföldrajzi jellege határozná meg a gyermek lelkületét? Vaskos egyoldalúságba esnék az a nevelő, aki így gondolkodnék.

A földrajzi környezet mellett a szellemi miliőről is beszélnünk kell. A tanítónak ismernie kell a szülői háznak, annak a szűkebb emberközösségnek vallási, szellemi és szociális légkörét, amelyben a gyermek él és lélegzik. Ismernie kell tehát körzete népének világnézetét, hagyományos szokásait és életmódját, beszédében, közmondásaiban, felfogásában tükröződő egyéniségét. Munkája csak akkor lehet eredményes, ha számol azokkal a parancsoló erejű, bár tudattalan ráhatásokkal, amelyek a gyermeket iskolába lépés előtt és után is érik. ... Hogy az érzelmi nevelés is szerephez jusson, újabban mind többen jönnek rá a földrajzi és szellemi értelemben vett szülőföld, táj és emberközösség pedagógiai jelentőségére, amelynek okos kultuszával a XX. század szomorú elszíntelenedését, gyökértelenségét, rideg pragmatizmusát lehetne ellensúlyozni. Nemcsak nyelvében él a nemzet, de tradícióiban is.

Magában az oktatásban is érvényesülnie kell azonban a néprajzi szempontnak. A tanterv csak többé-kevésbé szintelen keretet, általános irányelveket ad, amelyek az egész ország népiskoláira nézve érvényesek, illetőleg kötelezőek. Sajnos, tankönyveink, főképpen az olvasókönyvek is ezt az egyezményes jelleget mutatják. A módosító követelmény megvan, helyi tantervet kell kidolgozni. Győzzük le ezáltal is a gyermek természetes húzódozását, keltsük föl benne az érdeklődést, tegyük tudatossá mindazon konkrét adottságokat, élményeket és tapasztalatokat, amelyek környezetével kapcsolatosak, és amelyek céljainkat szolgálhatják. Helyi tanmenet kidolgozása azonban megint csak lehetetlen néprajzi tudás nélkül. ...

A magyar népet az utolsó száz esztendő alatt súlyos szellemi, erkölcsi és anyagi megrázkódtatások érték. ... És főképpen ezért van szükség arra, hogy népünk régi kultúráját a pusztulástól megmentjük, mert új légáramlást hozna az iskolába is. És itt látjuk a magyar néptanító áldott misszióját. Ő általa mintázhatja meg a XX. század minden magyarja népünknek nagy erejűit: az istenélményt és a munkát, a lélek rendjét és a belőle fakadó felelősségtudatot, továbbá azt az egyszerűséget, amely mindig a lényegre tekint.

(Bálint Sándor: *Néprajz és iskola. Szeged, 1934. 6-11.*)

„Elődök lombjából növekszik...” Táplálkoznak az utódok belőle?

*„Európa nem arra kíváncsi,
amit átvetünk az európai művelődésből,
hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítottuk.”
(Györffy István)*

Érzelemrejtő, csíz-mosolyú vagy éppen lehajtott fejű mai magyarokkal nehéz a múlt értékeiről, magyarságtudatról beszélgetni. Ha megtesszük, inkább a politikai helyzet taglalása, a pénzproblémák vagy a Nyugat imádata a válasz. A külhoni értékeket magasztalni egyet jelent ismerésükkel, tehát a jó móddal, az elit rétegbe tartozással. Aki hazai tájakat keres fel, szinte szégyenkezve mondja, nem mulasztva a „csak”-ot, a másod-harmadrendű állampolgár szégyenlős mosolyát.

Nyilvánvaló: a korábbi századok magyarjainak buzgó, pátoszos honszerelmét nem várhatjuk el a ma emberétől. Hamis is lenne; de a spontán beszélgetések éppúgy, mint az erre a kérdéskörre irányuló országos felmérések tapasztalatai mutatják: „igen megfogyatkoztunk magyarságunkban”, s fennen hangoztatott nemzetköziségünk sem a világpolgár műveltségeszményének birtoklásában van, inkább valamiféle külön-b-lét mutogatásában.

A gyerekek világa csak olyan lehet, mint a felnőtteké. Nem véletlen tehát, hogy a pedagógiával, iskolával foglalkozók a tananyagban, a tanítási tevékenységben próbálják a kedvezőtlen hatásokat megváltoztatni.

A felülvizsgált, újragondolt Nemzeti Alaptanterv lokálpatriótává nevelő szándéka csak erősödött, s – reméljük – az iskolai pedagógiai programok legfontosabb mondatai a következők: „A tanulók ... sajátítsák el azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek az

otthon, a lakóhely, a szülőföld megismeréséhez, megbecsüléséhez, az ezzel való azonosuláshoz vezetnek.” „A hon- és népismeret... ösztönözzön a szűkebb... környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására.”

Természetesen ezek a gondolatok megfogalmazódhatnak az általánosságok szintjén, és így elsikkadhatnak. Ezért döntött úgy dr. Forgács Anna, Budapest vezető szaktanácsadója, tankönyvíró, hogy a regionális kultúra iskolai megismertetésére létrehoz egy alkotókört az ország valamennyi megyéjét képviselő tankönyvíró tanárokból. A három éve működő *Genius loci* csoport tagjai modulkönyvek írását határozták el. Az azóta forgalomban és tankönyvlistán lévő kis kötetek bemutatják a régiók kulturális értékeit, hagyományait, irodalmi emlékhelyeit, nyelvi egyediségeit, sajátos színeit.

A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei háromkötetes regionális tankönyvsorozat¹ egyike a tizenkét más régióbelinek. Kronológiai és tematikai felépítésű egyszerre. Tájékoztató kortörténeti áttekintéseihez Csorba Zoltán, Révész László írásait, irodalmi anyagához Porkoláb Tibor, Kováts Dániel tudományos értekezéseit használtam, idéztem. Nagy segítségemre voltak a miskolci Herman Ottó Múzeum, a miskolci Megyei Levéltár szakembereinek kiadványai, a nagy múltú és sikeres helytörténeti vetélkedő anyagai, a gyönyörű – de csak szűk kör birtokába jutó – Megyekönyv frott és képes részei.

Felsorolni nehéz lenne, ki mindenki járult hozzá ötletekkel, kiegészítésekkel a munkához, melynek írásában, összeállításában az erősített: sokszor a szülői ház helyett is kell szemléletet formálnunk, kirándulástervekkel, a helyi színház, az ismétlődő rendezvények népszerűsítésével finoman orientálnunk. Szégyelltem magam, amikor néhány évvel ezelőtt az „Édes anyanyelvünk” verseny országos döntőjén a 120 versenyző közül senki nem választotta szónoki témául a „Történelmi emlékhelyeink lakóhelyünk közelében/régióban” címűt. Talán ők még nem ismerték az immár három kiadást megért regionális tankönyveket.

A történelemtanítással kapcsolatos hosszúra nyúlt vita is erősít: az 5-6. osztály tematikai bizonytalanságait kiküszöbölendő: a helytörténet, néprajz, íratlan és írott kultúra dalban, táncban, játékban, irodalmi műben való megfogalmazása előkészítheti a talajt a szélesebb horizontú magyar, illetve egyetemes történelem számára. A rajzos, népviseletet bemutató, makketes anyagok kapcsolatot teremtenek a társművészetet tanítókkal, a játékok a drámapedagógusokat, a kirándulástervek az osztályfőnököket segítik.

Eleink élete, kultúrája, majd az írásbeli műveltség századai nem csupán felvezető szövegekkel, rajzokkal és Fejér Ernő művészfotóival ékes. Irodalomkönyvről lévén szó, alapját a feladatoktól is jól elhatárolt irodalmi szövegek adják. A vastag betűs kiemelés mutatja: ezek közlése a legfontosabb. A régió magyar anyagán kívül Bari Károly cigányirodalom-gyűjtését felhasználva etnikai blokkot is képeztem. Nem maradtak ki a helytörténeti szakkörös gyerekek által feljegyzett falusorolók, csúfolók, mesék sem.

Az írott kultúra névvel szereplő alkotói közül természetesen nem mindenki született, élt hosszabb ideig a megyében. De aki többször megfordult nálunk, akinek volt mondanivalója rólunk, az vendégalkotóként műveivel bekerült a tankönyvekbe. Így a Sárospatak váráért dicstelenül harcolt Balassi Bálint, a Gesztelyben sokszor vendégeskedett Csokonai, a rólunk két versben és több levélben megemlékezett Petőfi.

Ha élvonalbeli költőt nem is sokat adott megyénk az országnak, adott első kőszínházat és nagy múltú diákszínjátszást, normatív nyelvű emelt szép tájnyelvet, élen járó folyóiratkiadást. Nem maradunk tehát le a régiók meg nem hirdetett, de jó értelemben létező versenyében.

A borsodi, abaúji, tornai, gömöri, zempléni régiós I., II. és III. kötet Lévy és Vadnay korával zárul. Lévy József Itt születtem című versében így vall a lokálpatrióta-létről:

*Nem jártam a nagy világot,
Engem az nem igen látott,
Egy égbolt felettem, egy hű föld alattam,
Én a Sajó partján a völgyben maradtam.*

¹ P. Veres Ildikó: Régiók irodalmi hagyományai, I–III. Regionális tankönyvek az 5., 6. és 7. osztály tanulói számára. Miskolc, 1997–1999.

A most készülő IV. kötet a XX. századtól napjainkig nyújt majd betekintést irodalmunkba. Szabó Lőrinc felpanaszolta Tücsökzene című versciklusában:

*Szülővárosom, mikor lesz
szemed kőszá fiadon?*

Ez a kötet szeretné a diákok szemét ráirányítani a régieken kívül a maiakra is. Kalász Lászlóra, aki nemrég ment el közülünk, Serfőző Simonra, Fecske Csabára, Csorba Piroskára, Vass Tiborra és a többi közöttünk élő költőre, akik írják szép élményeiket a tájról, s olvasva őket mi érezzük – ha jobban figyelünk rá –, mit is jelent a haza tágabb és szűkebb értelemben.

P. Veres Ildikó

A helytörténet oktatása Maroslelén

Amíg nem kerültem Maroslelére, addig én is úgy voltam, mint oly sokan az országban: ha a Lele szót hallottam, inkább a Balaton partján fekvő településre gondoltam. Az elmúlt negyedszázadban azonban alaposan megismertem a falut lakóival, szép régi helyneveivel, a gyönyörű Marossal együtt, amely hol áldásként, hol fenyegető veszélyként kísérte végig múltját. 1986-ban kezdtem érdeklődni Lele helytörténete iránt. Meglehetősen járatlan ösvényt tapostam, mert a faluról – két-három főiskolai szakdolgozat kivételével – nem készült kutatómunkára épülő helytörténeti írás. A történeti hűség kedvéért levéltári kutatásokra támaszkodva próbáltam feltárni a település múltját.

Ekkoriban nem vezetett közlési vágy, csak *tudni* akartam. Hatalmas – soha nem kutatott – anyagot leltem a levéltárban. Rendezték a püspöki uradalom iratait. Nem *tanultam* a történelmet, hanem mikroszkopikus közelségből *láttam*, aztán leírhattam. Senki sem rága meg előttem, senki sem áztatta be mindenféle ideológia cserzőkádjába. Vegytiszta história volt, amelynek felderítése intellektuális örömet okozott. A csanádi püspök uradalmának iratanyaga valószínűleg kincseshányát jelentett számomra, mert éppen a „fehér folt”-nak számító 18-19. századi történet feldolgozásához nyújtott rengeteg adatot.

Az összegyűlt anyagból az 1990-es évek elején több helytörténeti tárgyú kiadványunk jelent meg, amelyeket a község lakossága nagy érdeklődéssel fogadott. Jóleső érzés volt látni, milyen sokan jöttek el ebből a kis faluból azokra az előadásokra, amelyeken Lele múltjáról beszéltem. Ekkor kezdtem el azon töprengeni, hogyan lehetne a helyismeretet még közelebb vinni a falu mai lakóihoz, hogyan lehetne azt elérni, hogy jobban megismerjék gyökereiket. Mivel a község általános iskolájában tanítok, e kérdésre egyre többször fogalmazódott meg bennem a válasz: a gyerekeken keresztül.

A kutatásaim során lelt adatokat, új ismereteket addig is gyakran csempésztem be a történelemórákra. A konkrét anyaghoz igyekeztem helyi példákat hozni, vagy elmondtam, hogy az éppen tanult események milyen hatást gyakoroltak településünkre. Örömmel tapasztaltam, mennyire tartós a tanulók érdeklődése. Ekkor merült föl bennem az a gondolat, hogy tanítani kellene a település múltját.

1992-ben összeállítottam egy munkafüzetet, amelyben a községnek az újjátelepülésétől a 19. század végéig terjedő időszakát dolgoztam fel. Benne 18 dokumentum fénymásolatát közöltem – főként bérszerződéseket, leveleket, listákat –, amelyek a tárgyalta kort időrendben követték végig. Mindegyikhez kérdéseket, feladatokat szerkesztettem arra törekedve, hogy megoldásuk során megismerjék a tanulók a hajdani Lelét. Ahol erre lehetőség nyílt, ott arra is igyekeztem ösztönözni a gyerekeket, hogy tekintsenek ki hazánk történelmére, esetleg Európa párhuzamos eseményeire is. Például egy 1799-es irat „hadi környulállásról” tesz említést, ez lehetőséget teremtett a napóleoni háborúkról tanultak felelevenítésére. A kérdések mellett, rövid összegzésben, mindig ismerttettem a dokumentum lényegét. Arra törekedtem, hogy lehetőleg önállóan is megoldhatóak legyenek a feladatok.

Komoly fejtörést okozott a munkafüzet összeállításakor, hogy vajon el tudják-e olvasni a tanulók az eredeti formátumban közölt iratokat, ezért használati utasítást készítettem számukra, amelyben tanácsokat, ötleteket adtam ahhoz, hogyan birkózzanak meg a régi szöveg-

gel. Javasoltam például, hogy minden elolvasott és megértett szót írjanak le a saját betűikkel, így majd össze tudnak állítani egy ABC-t, amelyet „tolmács”-ként használhatnak. A munkafüzetben szerepelnek olyan szemelvények, amelyekhez nem kapcsolódnak kérdések, feladatok, ezek tájékoztató jellegűek, a kor jobb megértését szolgálják.

A munkafüzetet úgy próbáltuk ki, hogy vetélkedőt szerveztünk. Az önként jelentkező tanulók megkapták a dokumentumokat a hozzájuk kapcsolódó feladatlapokkal. Több hónapos beadási határidőt szabtuk. Bár kezdetben nagy volt az érdeklődés, végül csak a vetélkedőre jelentkező tanulóknak mintegy 20 %-a adta be a megoldott feladatlapokat. Ők azonban ügyesen dolgoztak, több jó megoldás született.

Egyébként a munkafüzet nem titkolt célja volt, hogy eljusson a felnőttek kezébe is. Ez sikerült, mert néhány felnőtt is megoldotta és elhozta nekünk. (Természetesen versenyen kívül.) Ennek a munkafüzetnek az összeállítása és kipróbálása csak kísérlet volt, nem jelentette még a helyismeret tanítását, de a hozzá vezető állomásnak tekintetem.

1997-ben kezdtem el írni egy helytörténeti tankönyvet, azzal a céllal, hogy – amint lehetőség nyílik rá – ennek a segítségével tanítsam a helytörténetet. Igazából nem tudtam még ekkor, hogyan, milyen óra keretében, mekkora óraszámban, csak azt tudtam, hogy ezt el akarom készíteni. Voltak példák előttem, mert már gyűjtöttem az ilyen témájú könyveket. Ezeket olvasva tudatosult bennem, hogy én klasszikus értelemben vett tankönyvet akarok összeállítani rövid, tömör leckékkel, kiemelésekkel, szómagyarázatokkal, gondolkodtató kérdésekkel, cselekvésre, kutatásra ösztönző feladatokkal. Legyen a könyv tanítható, az anyag számon kérhető.

A kéziratot olyanná formáltam, amilyennek én a jó tankönyvet elképzeltem. Minden gyakorló tanárnak van tankönyv ideálja, ilyet akartam írni. Számomra nem volt kérdés, kiknek szóljon a könyv. Mivel településünkön nincs középiskola, így egyértelmű volt, hogy a 10-14 éves korosztálynak. Kimondottan helytörténeti tankönyvet készítettem. Mivel a könyv írása a 20. század történéseit még nem kutattuk, így az csak a 19. század végéig dolgozza fel az eseményeket. Néprajzi fejezetek sincsenek benne, ennek a területnek a szakszerű feltárása még várat magára.

1998 júniusára készült el a kézirat, amelynek megjelenését a Soros Alapítvány és a község önkormányzata támogatta.¹ A fedéltervet Frankó Tamás készítette, a nyomdai előkészítés Schulz János munkája volt. Az *Idézetek a múltból* címet kapta, mert minden fejezet (lecke) címe egy idézet. A tankönyv Lele múltját öleli fel a történelem előtti időktől a 19. század végéig 19 fejezetben, amelyből kettő olvasmány. A leckéket kérdések és feladatok követik. Térképrészletek, vaktérképek, fényképek teszik érthetőbbé a megtanulandó anyagot, amelyben félkövér betűkkel emeltük ki a lényegét. Ha ezt a tanuló egymásután olvassa, a lecke tömör vázlatát kapja meg. Dőlt betűkkel szedtük a tanulók számára ismeretlen szavakat, amelyeket a könyv végén megmagyarázunk. E fogalmak feloldása a gyerekek számára a lehető legegyszerűbb, közérthető módon történt. A leckék megírásánál arra is törekedtem, hogy a történelem órán tanultakra utaljak, ha erre mód nyílt. A tankönyv második része a korábban már említett *munkafüzet*. Az ebben szereplő kérdések, feladatok megoldása során készséget szerezhetnek a források önálló feldolgozásában, amire középiskolában nagy szükségük van.

Ösztönzést adott a könyv elkészítéséhez, hogy iskolánk vezetése – amint tudomást szerzett tervemről – mindenben támogatott, sőt felajánlotta, hogy az 1998-1999-es tanévben kísérletképpen tanítsam a helytörténetet a 7. és a 8. évfolyamon a történelem és állampolgári ismeretek tantárgy keretében. Ennek megfelelően állítottuk össze a helyi tantervünket, és a segítő szándék a tantárgy óraszámának bővítésében is megmutatkozott. Az anyagot két részre osztottam. Úgy terveztem, hogy a 7. és a 8. évfolyamon is 11 órában tanulják a gyerekek a helytörténetet (ahogy ők nevezték: a „Lele-törít”). Így a kísérlet az 1999-2000-es tanévben is folytatódott.

A tanítás során úgy tapasztaltam, hogy a gyerekek nagy érdeklődéssel fogadták a helytörténetet, gyakorlatilag nem volt szükség motiválásra. Több tanítványom néhány óra múlva jelezte, hogy már elolvasta az egész könyvet. Az a tény, hogy tulajdonképpen elődeik életéről

¹ *Rozsnyai János*: *Idézetek a múltból*, Helytörténeti tankönyv és munkafüzet maroslelei tanulók számára. Maroslele, 1998. 104 o.

szólnak a leckék, az események ott játszódtak, ahol ők élnek, igen érdekessé tette számukra az anyagot. Az ismerős nevek arra készítették őket, hogy megpróbáljanak családfákat összeállítani. Volt olyan tanuló, aki a 200 évvel ezelőtt élt kertészbíróhoz visszavezető családi szálat igyekezett kibogozni. Élvezték, hogy távoli rokonságokra derült fény. Felkerestek olyan idős néniket, bácsikat, akik szívesen meséltek nekik a régi időről. Megismertek ma már feledésbe merült helyneveket, elbicikliztek többek közt a Kingéczi erdőbe, a Sulymoshoz és a Laci Matyi-dűlőbe. Bronzkori cseréptöredékeket is találtak. Gyakran „jött össze” a történelem tananyaga a helytörténetben tanultakkal. Így például jól lehetett szemléltetni a helyi történelem a kiegészítést követő változásokat. Ez egyébként gyakran előfordult, és mindkét tantárgy profitált belőle. Sokat gondolkoztam azon, hogy értékeljem-e őket érdemjegyekkel, s végül úgy döntöttem, hogy igen. Feleltek, sőt dolgozatot is írtak. A helytörténet-órákon szerzett jegyek az év végi osztályzatokban is éreztették hatásukat. Elégtelen osztályzatra egyszer sem volt szükség.

Az elmúlt két tanév tapasztalatait elemezve úgy gondolom, hogy a helyismeret sikeres tanításához szükséges a *tankönyv*. Abban is sok igazság rejlik, hogy egy jól felkészült helytörténész nélküle is magával tudja ragadni a tanulókat, számos ismeretet átadhat, azonban az írott szó ereje, az adott korosztály számára megfogalmazott kérdések, feladatok, a rendszerezett, esetleg periodizált, tananyagokra bontott helyi történelem mindenképpen megkönnyíti, sikerebbé teheti az átadni szándékozókat, ez esetben a tanárnak a munkáját.

Az is tény, hogy nem minden település képes arra, hogy saját helyismereti tankönyvet adjon ki. Városokban – ahol több iskola van, múzeum, levéltár működik – jobb a helyzet, hiszen könnyebb találni olyan személyeket, akik szívesen készítenének ilyen könyvet. Az apróbb falvakban azonban ehhez a feladathoz olyan „megszállott”, elkötelezett egyénre van szükség, aki ezt szívesen megírja. Erre kényszeríteni senkit sem lehet, és nincs is értelme. Központilag készített honismereti tankönyv pedig képtelen dolog, nem létezik. Talán ha egyszer a helytörténet, mint önálló szak megjelenne főiskoláinkon, egyeteminkon, ahol ennek kidolgozott módszertanát is tanítanák, előreléphetnénk a helyismereti, helytörténeti tankönyvek terén.

Rozsnyai János

A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség által 2000-re meghirdetett helytörténeti pályázat eredményhirdetése

Felnőtt kategóriában: I. díj: *Hárs József*, Sopron; II. díj: *Lenkefi Éva* Veszprém, *Néző István Kisvárdra*; III. díj: *Fabinyi Gáborné Orosháza*, *Koleszár Krisztina Bódvaszilás*, *Fejes Sándor Pápa*. A Honismereti Szövetség különdíját nyerte: *dr. Bertha Árpád Sopron*, *Boldizsár-Zeyk Imre Tordaszentlászló* Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum különdíját nyerte: *dr. Tóth Dezső Veszprém*; IV. díj: *Ifj. Bertha Árpád Sopron*, *dr. Karácsony István Darnózséli*, *Hadobás Pál Edelény*, *Petrik Rezső Sátoraljajújhely*, *dr. Téglás Gyula Budapest*, *Tóth József Tapolca*.

A zsüri dicséretben részesítette: *Bertha Ágnes Sopron*, *ifj. Bertha Árpád Sopron*, *Demeter Pál Eger*, *Döbör Istvánné Ózd*, *Garamvölgyi György Mosonmagyaróvár*, *Hadobás Pál Edelény*, *Harsányi Ferencné Győr*, *László Miklós Székelykeresztúr*, *Mészáros József Győr*, *Petényi László Salgótarján*, *Puntigán József Szatmárnémeti*, *Répánszky Zoltán-Réményi Gyula Mezökövesd*, *Varga Attiláné Veszény*.

Ifjúsági kategóriában: I. díj: *Karácsony Imre Győr*, II. díj: *Nagy András Győr*, III. díj: *Frank György Mosonszentmiklós*, *Léhy Ákos Ózd*, *Sklánicz Rudolf Győr*.

A zsüri dicséretben részesítette: *Cap Judit*, *Sátoraljajújhely*, *Bánfalvi Levente Ózd*, *Ispán Ágota Lúcia Tiszapalkonya*, *Illés László Hangony*, *Gáll Attila Edelény*, *Papp Gábor Csokvaomány*, *Paripás Laura*, *Szikszó*, *Kollár Andrea Bősárkány*, *Kovács Imre Szilsárkány*, *Völcsy András Csorna*, *Nagy Csongor István Győr*, *Szénási Attila Balatonalmádi*.

Gondolatok, tanácsok a népdalgyűjtéshez

Bartók Béla írta: „A népzene szerves hozzátartozója falusi élet minden mozzanatának. Eredetileg mindenfajta népzene a falu életének csakis valamilyen kollektív megnyilvánulásához volt kötve... Nemcsak a dallam hangjai fontosak, hanem a dallam előadásával járó sok egyéb tulajdonság is, mint a dallam megjelenítő eszköze.”

A zenei folklórnak három területe, fokozata van:

1. Leíró zenefolklór. Számba veszi egy terület (vagy egy énekes) anyagát.
2. Összehasonlító zenefolklór.
3. Oknyomozó zenefolklór.

Mindegyik fokozathoz elsősorban adatra, adatra és adatra van szükség!

Hogyan gyűjtsünk?

Először is készüljünk fel a gyűjtésre. Tanulmányozzunk át minden eddigi gyűjteményt, mely arról a területről vagy annak közeléből való. Írjuk ki a legjellemzőbb dallamokat, szövegeket. Ezeket végigkérdezzhetjük majd adatközlőinktől. Ne csak a népzenejét tanulmányozzuk az adott területnek, hanem néprajza minden területét. Elsősorban szokásait, lakóinak életmódját, lehetőleg minél teljesebb anyagi s szellemi kultúráját. Elengedhetetlen követelmény a *helyszíni* gyűjtés.

Bartók azt fontosnak tartja, hogy közösség jelenlétében gyűjtsünk. Különben „hiányozni fog a kölcsönös reakció az énekes és falubeli társai között”. A dalok valóságos életét csak közösségben figyelhetjük meg. Nagyon fontos volna a dalok előadását funkciójukban megfigyelni és rögzíteni. Egészen másképp énekelnek pl. a legények egy feszes ritmusú, giusto dallamot, ha közben járnak rá az utcán, mintha leültetjük őket az asztal mellé, s a szájuk elé tartjuk a mikrofont.

Mit gyűjtsünk?

Az egészen közismert, mindenütt egyforma énekeket ne gyűjtsük. Csak akkor vegyük fel, ha sajátos, eltérő fordulat van bennük. A szövegkezdetet azonban a közismertnél is feljegyezhetjük. Arra szolgálhat adatot, hogy ott, akkor, abban az időpontban ez is hozzátartozott a leghasználtabb dalok csoportjához. Minden egyebet, minden egyes faluban össze kell gyűjteni.

Bartók bizonyos válogatást ajánl. Elsősorban olyan dallamokat gyűjtsünk, melyek bizonyos régies állapotra jellemzőek. Olyanra, amikor határozott célt szolgált a dalolás. A régi életnek szertartásos kötöttsége volt. Bartók 1936-ban azt mondja, hogy 25-30 évvel azelőtt – tehát a század elején – talált elvétve ilyen régi állapotot. A szlovákoknál (akiket nem érintett még annyira a civilizáció) sokkal jobban megmaradtak például a Szent Iván éji, a szénagyűjtő, az arató, a lakodalmas dalok, a bölcsődalok. Nálunk már ritkábban találkoznak velük, de egyes népzenei dialektusterületeink ebben eltérő képet mutatnak. Zoborvidéken vagy Erdélyben ilyeneket is jobban találunk, mint például az Alföldön.

Bartók az úgynevezett alkalomhoz nem kötött dalokról is feltételezi, hogy egykor azok is alkalomhoz kötődtek, például kalákához, fonóhoz stb. Alkalomhoz kötődő dalok gyermekjátékaink. Csak ma akarjuk azokat iskolapadba ülve, énekkönyvből (olykor szolmizálva) énekelteni. Ma a gyűjtő főként újabb dallamainkkal találkozik. Ezek mennek ma 90 %-ban. A gyűjtőnek tehát a 10 %-ra kell fordítania a figyelmét, még ha nagyon nehéz is ezeket előadni.

Gyűjtésnél nagyon fontos a rákérdezés. Kérdezzhetünk, érdeklődhetünk szövegek alapján. De sohasem a kötött szöveget ismétljük el az adatközlő előtt, hanem csak annak tartalmát mondjuk el körülírva. Kérdezzhetünk dallam alapján is - Dúdoljuk (s ne szövegesen énekeljük) adatközlőnknek a dallamot. Kérdéseinkkel megindíthatunk benne egy gondolatsort, s előjöhethet egy egészen más változat, akár egy új dal is.

Feltétlenül meg kell nyernünk az énekes bizalmát. Csak szeretettel, tisztelettel lehet adatközlőinkhez közeledni. S végtelen türelem kell a gyűjtéshez. Meg kell hallgatnunk még az elcsépelet műdalt is. Erre se mondjuk, hogy ez nem jó. Legfeljebb azt, hogy ezt már ismerem. S az énekes hangjára még ilyenkor is legyen egy-két elismerő szavunk. Aztán a kérdés, elbeszélgetés folyamán még ilyen énekesektől is előjöhethet valami érdemleges. Kérdezzessük ki fiatal-sága élményeiről, dalolási alkalmairól, régi szokásairól. Ha kezdetben nem sikeres a dal-

gyűjtés, ezek is értékes adatok a dalok életéről, s előhozhatják adatközlőinkből a már mélyen eltemetett értékeket is.

Néha a dallam jó, de előadása mesterkéltné. Érezhető rajta az „úri nótázásnak sajnálatos befolyása”; a rádió, a tévé igen rossz hatással van népünk éneklésére. A dallamok tempóját mérjük le, s ha g záróhanggal jegyezzük le, jelöljük az abszolút magasságot a lejegyzés végén. Egystrófás dalt kétszer is vegyünk fel.

A felvétel nem ment fel a helyszíni lejegyzés kötelezettsége alól! Sokszor előfordul, hogy a magnóról érthetetlen a szöveg egy-egy része. Azután a lejegyzés áttekintést ad a gyűjtés anyagáról. Betűsoros szövegmutatót is készíthetünk, s ebből azonnal tudjuk ellenőrizni, hogy gyűjtöttük-e már azt a dalt. A lejegyzések emlékeztetnek arra is, hogy a későbbi variánsok hoznak-e újat? Érdemes-e felvenni?

Bartók szerint nem elég a dalokat mint önálló objektumokat gyűjteni. „Az egyes dallamok való életének körülményeit töviről-hegyire kutassa” a gyűjtő. Vegyünk fel életrajzi adatokat az énekeseinktől. Jegyezzük fel pontosan nevüket (asszonyoknál a leánykori nevet is), születési évüket s helyüket (ha más faluból kerültek oda), foglalkozásukat, vallásukat (ez különösen a szokásdaloknál fontos), lakcímüket.

Vizsgáljuk a dal és énekes viszonyát. Hol, kitől tanulta? Rajta kívül kik tudják még a dalt? Melyik dalt szereti, miért? Milyen a dal szerepe a falu életében? Kötődik-e hozzá szokás, játék, mozgás? Ezt is részletesen írjuk le! Kik vesznek részt a dallal kapcsolatos szokásban?

Népi hangszernél a népi készítményt is írjuk le, méretekkel, a résznevek feltüntetésével. Vegyük számba a népi hangszerjátékos zenei terminológiáját. Például a dal, dallam, szöveg, hangmagasság fogalma, a ritmus, a dinamika stb. milyen szóval szerepel az ő szóhasználatában. Egy dudás egyszer nekem nem azt mondta, hogy csak azt lehet megtanítani dudálni, akinek hallása van, hanem „akinek hangja van”, azaz tud tisztán énekelni. Érdekes, hogy a népi esztétika mit tart szépnek? Minek alapján? A szövegtartalom vagy esetleg a zeneiség folytán ragadja meg egy dal a tetszését? Hogyan adja át a nép a hangszertudását. Ez a „népi hangszer-pedagógia”.

Ugyanazt a dallamot másoktól is vegyük fel, különösen, ha nem énekel biztosan énekesünk. De he biztosan énekel, akkor is több énekestől rögzített felvétel mutatja, hogyan változik a dallam. Még egy énekestől is jó ugyanazt a dallamot akár évek múlva is felvenni. Ha neves népdalgyűjtő járt azon a tájon, 15-20 év múlva jó gyűjtésük anyagát újból felvenni, s látni a változásokat. Ezek világitanak rá a népdal életére.

Ma már videófilmet is készíthetünk énekeseinkről. De legalább fényképet készítsünk róluk, környezetükről, a háttérről, s ezeket próbáljuk meg szóban is leírni!

Dr. Barsi Ernő

Íróink és költőink a magyar nyelvről

Grétsy László szakavatott szerkesztésében *A mi nyelvünk* címmel impozáns kötet jelent meg e nyáron a Tinta Kiadó gondozásában. Az államiságunk ezredik évfordulója tiszteletére összeállított, csaknem 500 oldalas könyvet az Országos Erdészeti Egyesület elnöksége támogatásával indították útjára. Annak jelét látjuk ebben a gesztusban, hogy anyanyelvünk valóban közkinés. Kétszázhatvan magyar költő és író négyszázhatvanöt vallomása hirdeti e gyűjteményben a magyar nyelv értékeit. Kik is vallhatnának hitelesebben a magyar szó jelentőségéről, mint azok, akiknek mindennapi munkaeszköze a nyelv, akik alkotás közben a legközvetlenebbül tapasztalják meg a gondolat, az érzés, a hangulat kifejezésének lehetőségeit és korlátait?

A címet annak a Kazinczy-versnek az éléről vette át a szerkesztő, amelyet nyelvünk újtója 1817-ben küldött el Széphalomról Kis Jánosnak a Dunántúlra, s amelyben a költő tanúbizonyságot tesz a magyar nyelvnek a göröggel, latinnal, franciával, lengyelrel, olasszal egyenértékű kifejező erejéről. A témáról nem ez a legelső megnyilatkozás irodalmunk történetében, s Kazinczytól sem ez a legkorábbi. Fölismerte és hirdette a „hazai nyelv” értékét Sylvester János

(1539), Apáczai Csere János (1653), Baróti Szabó Dávid (1777), Bessenyei György (1778), Édes Gergely (1788), Kármán József (1794), Csokonai Vitéz Mihály (1805), Berzsenyi Dániel (1810), hogy csak azokat említsem, akik ebben a kötetben is szerepelnek. A sort folytatni lehetne a magyar nyelvi kultúra korai időszakából, hiszen – többek között – Tinódi, Balassi, Heltai, Károli, Szenczi Molnár, Gelei Katona, Pázmány, Zrínyi, Mikes, Faludi, Amadé készítette elő irodalmi nyelvünk kivirágzását, anyanyelvi tudatunk formálódását.

Az antológia ugyan nem időrendben, hanem a szerzők betűrendjében közli a szemelvényeket, mégis kitűnik olvasás közben, hogy a nyelvről szóló vallomások mennyire tükrözik keletkezésük idejének kihívásait. Előbb azt kellett bizonygatni, hogy a közműveltség emelése elképzelhetetlen az anyanyelvi műveltség magas szintjének megteremtése nélkül, és azt is, hogy a magyar nyelv alkalmas az európai kultúrkincs minden alkotásának, mondandójának, irodalmi műfajának, poétikai formájának közvetítésére. Óvni kellett a közös örökség tisztaságát; meg kellett szabadulni a latin, majd a német, újabban az angolszász szólásmód bilincseitől, s közben – akár épp az idegen nyelvi hatások átszűrésével – gazdagítani a szókincset, hajlékonyabbá tenni a nyelv szerkezeti sémáit. Újra meg újra föltörnek e kötetben is az örök élmények. Az öröm, hogy egy erőteljes és árnyalatokban gazdag nyelven szólalhatunk meg, valamint a felismerés, hogy anyanyelvünk birtoklása emberként gazdagabbá tesz bennünket. Hangot kapnak emellett a maradandó gondok, amelyekkel minden kor alkotója egyaránt szembesül. Hiszen egyéni erőfeszítésekkel kell megküzdeni az egyre bonyolultabbnak látszó világ nyelvi megragadásáért, miközben a közös eszközkészlet gyarapítása kikerülhetetlen parancs mindannyiunk számára a civilizáció egyre gyorsabb iramú fejlődéséhez igazodva.

Fentebb nyelvünk történeti útjának megismerése szempontjából jelentős alkotókat soroltam fel, akik nem kerültek be a kötetbe. Nem valamiféle hiánylista összeállításának szándékával tettem ezt, hiszen egy ilyen gyűjtemény keretei eleve határt szabnak a válogatásnak. Meggyőződésem szerint nem azt kell keresnünk, ami kimaradt a könyvből, hanem azt tanulmányozni, ami benne van! Nyitott lélekkel érdemes szemlélünk azt a tág világot, amelyet a megszólaló alkotók időben és térben áttekintenek, s amelyről sokféle magatartással, viszonyulással, eltérő problémaérzékenységgel szólnak. Megtapasztaljuk a hódolat hangját és az elégedetlenségét, a nyelvi egység és a kifejezésbeli különbözőség egymást kiegészítő értékelését, a közéleti tanító szándék mellett a teljes szubjektivitást, a nemzeti fenyegetettség és az öntudatos hit különböző árnyalatú megnyilvánulásait.

Amikor anyanyelvünkről vallunk, a hon és a nemzet iránti érzelmeinket is kifejezzük. Ezt bizonyítja ez a gyűjtemény, amely szövegeinek terjedelmével és tartalmi gazdagságával felülmúlja előzményeit. Amikor olvasszuk, olyan érzésünk támad, mintha egy személyes és mégis közösségi jellegű, lírai históriás könyvet lapozgatnánk. E közösségi élmény mellett legbenső lelkivilágát és sorsát látja meg mindenki, amikor édesanyjai nyelvvel néz szembe, erről tanúskodik a legtöbb alkotó. Az is, aki homogén nyelvi közegben él, az is, akinek kisebbségi magyarként kell megszólalnia. Nem véletlen, milyen sokan emlegetik történelmünk fordulót és nagyjait, szellemi kultúránk meghatározó személyiségeit, hiszen a nyelvhez való viszonyunknak részeleme a hagyomány, a kollektív tudás, valamint az a testvéri kapocs, amely a nyelv által mindannyiunkat összeköt. Hiszen dacolva a történelmi és a földrajzi távolságokkal – ahogyan a Kanadában élő költő írja – „megmaradt egyetlen Hazának vég-fellegvárnak az édes anyanyelv” ma is, az ezredforduló globalizálódó világában is.

Grétsy László válogatása értékes ajándék mindannyiunknak, akik magyarként élünk a nagyvilágban.

Kováts Dániel

